

XORIJIY INVESTITSİYALARNI IQTISODIYOTGA TASIR QILISH XUSIYATLARI

Arslanbekov S.M.

TDTU, t.f.n. , dotsenti, Imamova L.A. , talaba

Tayach so'zlar: *investitsiya, iqtisodiyot, milliy boylik, real investitslar, investitsiyalarni baxolash..*

Annotatsiya: *O'zbekiston bugungi kunda yirik xorijiy investitsiyalarni qabul qiluvchi mamlakatlar qatoriga kirish uchun barcha iqtisodiy, siyosiy va huquqiy asoslarga ega. Lekin bu degani O'zbekistonda xorijiy investorlarni jalb qilish uchun barcha ishlar qilib bo'lindi, degani emas. Endigi navbatda bu asoslarga tayangan holda investitsiyalar jalb etishning mexanizmlarini takomillashtirish masalalari turadi.*

O'zbekiston bugungi kunda yirik xorijiy investitsiyalarni qabul qiluvchi mamlakatlar qatoriga kirish uchun barcha iqtisodiy, siyosiy va huquqiy asoslarga ega. Lekin bu degani O'zbekistonda xorijiy investorlarni jalb qilish uchun barcha ishlar qilib bo'lindi, degani emas. Endigi navbatda bu asoslarga tayangan holda investitsiyalar jalb etishning mexanizmlarini takomillashtirish masalalari turadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, strategik investorlar ko'p miqdordagi mablag'larni, birinchi navbatda, iqtisodiyoti o'z ichki imkoniyatlari asosida barqaror va izchil ravishda rivojlanayotgan mamlakatga yo'naltiradi. Aynan shunday mamlakatlardagina qo'yilgan mablag'lar saqlanishi va barqaror foyda olishga mo'ljall qilsa bo'ladi. Ichki va chet el investorlarini, birinchi navbatda, minimal darajadagi soliq imtiyozlari emas, balki biznesdagi keyingi qulay va maqbul istiqbollar qiziqtiradi. MDH davlatlarining paydo bo'lishi bilan xorijiy investorlarning investitsion faoliyatlarini amalga oshirishdagi yangi imkoniyatlar maydoni paydo bo'ldi. Shuni aytish kerakki, xorijiy investorlar bu masalada katta tajribaga ega. Albatta, bu masalaning bir tomoni bo'lsa, ikkinchi tomoni

investitsiyalar qabul qiluvchi (MDH) davlatlar uchun zamonaviy ishlab chiqarish vositalarini qabul qilishdagi investitsion tanlov imkoniyati yaratildi. Bunga oddiy hol deb qarash kerak emas, chunki investitsiyalar – iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi, uni olg‘a siljituvchi kuch. Mamlakatning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy rivojlanishida investitsiyalarning, jumladan, xorijiy investitsiyalarning ahamiyati kattadir. Ma’lumki, har qanday davlat dunyodan ajralgan holda jahon tajribalarini o‘rganmasdan, dunyoning yetakchi davlatlari ilm, fan va texnika sohasida erishgan yutuqlarini qabul qilmasdan rivojlanishi mumkin emas. O‘zbekiston iqtisodiyotida chuqur iqtisodiy islohotlar, tarkibiy o‘zgarishlar amalga oshirilar ekan, xorijiy investitsiyalar rivojisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Globallashuv jarayoniga qo‘shilish dunyoning yetakchi davlatlari bilan hamkorlikda bo‘lish, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohadagi davlat siyosatining o‘zaro manfaatli asosda bu davlatlar siyosatiga mos kelishidir. Zamonaviy jahon iqtisodiyoti uchun investitsiya faolligi va jahon iqtisodiyoti globallashuvining kuchayishi muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar va bozor iqtisodiyotiga o‘tish davrini boshidan kechirayotgan davlatlarning xalqaro mehnat taqsimotidagi roli ortib borayotganligi ham unga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, globallashuv jarayoniga iqtisodiyotni erkinlashtirish, fan-texnika taraqqiyotining tezlashishi, raqobatning kuchayishi va boshqa bir qator omillar ham xosdir¹

Ma’lumki, milliy boylikning muhim tarkibiy qismini korxona va tashkilotlardagi, xalq xo‘jaligi tarmoqlaridagi asosiy fondlar tashkil qiladi.

Uzoq muddat (bir yildan ortiq vaqt) mobaynida moddiy ishlab chiqarish sohasida, noishlab chiqarish sohasida ham amal qiladigan, shuningdek, ijaraga berish uchun foydalaniladigan moddiy aktivlar asosiy vositalar hisoblanadi. Asosiy vositalarga imoratlar, inshootlar, o‘tkazuvchi moslamalar, mashina va uskunalar, transport vositalari, o‘lchov asboblari, hisoblash texnikasi, ishlab chiqarish va xo‘jalik inventarlari, ishchi va mahsuldor hayvonlar, ko‘p yillik daraxtlar, urning meliorativ holatini yaxshilash uchun sarf qilingan kapital qo‘yilmalar va boshqalar kiradi. O‘z navbatida, ko‘p yillik daraxtlar, (mevali va manzarali), mahsuldor hayvonlar,

¹ 11. Tursunova M.R. Xalqaro menejment. Darslik. – T.: Iqtisodiyot dunyosi, 2022

kutubxona fondlari, oddiy qishloq xo'jaligi texnikalari xizmat muddati va qiymatidan qat'iy nazar, asosiy vositalar tarkibiga kiritiladi. Shu bilan birga, yer ham asosiy vositalar tarkibida hisobga olinadi.

Mamlakatimizda amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarga muvofiq asosiy vositalar – korxona tomonidan uzoq muddat davomida xo'jalik faoliyatini yuritishda mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish jarayonida yohud ma'muriy va ijtimoiy-madaniy vazifalarni amalga oshirish maqsadida foydalanish uchun tutib turiladigan moddiy aktivlarni ifodalaydi. Asosiy vositalar tarkibiga quyidagi mezonlarga javob beradigan moddiy aktivlar kiritiladi: bir yildan ortiq xizmat qilish muddati; bir birlik (to'plam) uchun qiymati eng kam oylik ish haqi miqdorining ellik baravaridan ortiq bo'lgan buyumlar.

Asosiy fondlarning iqtisodiy mohiyati shundaki, moddiy-mulkiy qiymatlik ko'rinishidagi asosiy fondlar korxona ishlab chiqarish jarayonida mehnat vositasi sifatida ko'p marotaba ishlatiladi (foydalaniladi) va ularning qiymati asta-sekin qismlarga bo'lingan holda tovar (mahsulot) bahosiga o'tib boradi. Asosiy fondlarning muhim xususiyati mehnat vositasi sifatida amal qilishi, ishlab chiqarish tsiklida ko'p marotaba ishlatilishi va ular qiymatining mahsulot bahosiga ko'chib o'tishi bilan tavsiflanadi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, asosiy fondlarni shakllantirishda kapital qo'yilmalar muhim o'rin egallab, bu muhimlik kapital qo'yilmalarning tarkibiy tuzilishidan kelib chiqadi. Kapital qo'yilmalarning tarkibiy tuzilishi quyidagilarni qamrab oladi: kapital qo'yilmalarning texnologik tuzilishi; kapital qo'yilmalarning takror ishlab chiqarish tuzilishi; kapital qo'yilmalarning tarmoq va hududiy tuzilishi.

Real investitsiyalarni iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha taqsimlash va o'zlashtirish mamlakat iqtisodiyotida muhim o'rin tutadi. Kapital qo'yilmalarning iqtisodiy samaradorligi ularning tarmoqlar va hududlar bo'yicha tarkibiy tuzilishiga bog'liq bo'ladi.

Kapital qo'yilmalarning tarmoq tuzilishi (tarkibi) deganda kapital qo'yilmalarning butunlay iqtisodiyot va sanoat tarmoqlariga nisbati va taqsimlanishi tushuniladi. Uni takomillashtirish, eng avvalo, iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini

proportsional ravishda rivojlantirish bilan bog'liq bo'ladi.

So'nggi yillarda iqtisodiyotga jalb etilayotgan xorijiy investitsiyalarning tarmoq tarkibida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida iqtisodiyotga yo'naltirilgan xorijiy investitsiyalar tarkibida sanoat ulushi etakchi o'rinni saqlab qolgani holda pasayish tendentsiyasiga ega. Qishloq xo'jaligi tarmog'ini rivojlantirishga qaratilgan hukumatning sa'yi-harakatlariga qaramasdan qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan investitsiyalar ulushi tarmoq ehtiyojiga nisbatan pastroq darajada saqlanib turibdi.

Aytish mumkinki, investitsiyalarning tarmoq tuzilishini rejalashtirish – mamlakat iqtisodiyotining kelgusi holatini rejalashtirish bilan tenglashtiriladi va buni hech qachon esdan chiqarmasligimiz lozim. Davlat byudjet mablag'lari va boshqa dastaklar yordamida investitsiyalarning tarmoq tuzilishining o'zgarish tendentsiyasiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatish mumkin.

Iqtisodiyotda kapital qo'yilmalarning roli, asosan, quyidagilar bilan xususiyatlanadi:

- kapital qo'yilmalar asosiy fondlarni barpo etish, amaldagi korxonalarni ta'mirlash va kengaytirish, korxonalarni texnik qayta qurollantirishning muhim va bosh omilidir;
- kapital qo'yilmalar yordamida iqtisodiyot tarmoqlari va alohida ishlab chiqarishdagi asosiy fondlarning rivojlanish sur'atlarini tartibga solish amalga oshiriladi;
- kapital qo'yilmalar yordamida ijtimoiy xarakterdagi muammolar (uy-joy, ta'lim muassasalari, sog'liqni saqlash, madaniyat ob'ektlari qurilishi) bartaraf etiladi;
- kapital qo'yilmalar yordamida mamlakatning barcha iqtisodiy hududlarining rivojlanishi tartibga solinadi va boshq.

Investitsiyalarning o'sish sur'atlari ko'p omillarga bog'liq. Avvalambor investitsiyalar hajmi olingan daromadni iste'mol va jamg'armaga taqsimlanishiga bog'liq. Aholini o'rtacha daromadi past bo'lgan holda ularning asosiy qismi (70-80%) iste'molga sarflanadi. Aholi daromadlarini o'sib borishi jamg'arishga yuboriladigan qismni ortib borishiga sabab bo'ladi.

Umumiy daromadda jamg'arish ulushining ortib borishi investitsiyalar hajmini o'sishiga olib keladi, va aksincha. Ammo bu shart aholini davlatga ishonchi yuqori bo'lganda, davlat fuqarolarning investitsion faolligini ta'minlaganda va kafolatlaganda bajariladi.

Investitsiyalar hajmiga kutilayotgan daromad normasi ham ta'sir ko'rsatadi, chunki ko'rilyotgan foyda investitsiyalashga undaydi. Kutilayotgan foyda normasi qanchalik yuqori bo'lsa, investitsiyalash hajmi shunchalik yuqori bo'ladi, va aksincha. Investitsiyalar hajmiga ssuda foizi stavkasi katta ta'sir ko'rsatadi, chunki investitsiyalash jarayonida qarzga olingan mablag'laridan ham foydalaniladi. Agar kutilayotgan sof foyda normasi o'rtacha ssuda foizi stavkasidan yuqori bo'lsa bu qo'yilmalar investor uchun daromadlidir. Shuning uchun o'rtacha foiz stavkasini o'sishi investitsiyalash jarayonini susayishiga olib keladi.

Investitsiyalar hajmiga kutilayotgan inflyatsiya sur'atlari ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Bu ko'rsatkich qanchalik yuqori bo'lsa investorning kelajakdagi foydasi shunchalik qadrsizlanadi va investitsiyalarni rag'batlantiruvchi omillar qisqarib boradi.

Ma'lumki, iqtisodchi-olimlar jamg'armani investitsiyalashning asosi, deb qarashadi. Bu mutlaqo to'g'ri, chunki investitsiya qilish uchun, eng avvalo, pul kapitali bo'lishi kerak. Resurslar (shu qatori pul mablag'lari ham) cheklangan. Asosiy muammo mablag' topish masalasidir. Ayniqsa, investitsiya uzoq muddatni ko'zlashi va tez natija bermasligi bilan ajralib turadi.

Jamg'arish – bu joriy davrdagi qayta ishlashning moddiy asosini kengaytirish orqali kelajakda aholi iste'molini oshirishga yo'naltirilgan jarayon. Jamg'arishning asosiy funktsiyasi – takror ishlab chiqarish jarayonining pirovard maqsadiga erishishga ko'maklashishdir. Takror ishlab chiqarish jarayonining maqsadi aholining o'sib va o'zgarib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini qondirishdan iborat.

Iqtisodiy nazariyada milliy daromad bir qismining asosiy va aylanma kapitallarni, shuningdek, ehtiyoj zaxiralarini ko'paytirish uchun sarflanishi jamg'armani tavsiflaydi. Jamg'arma, odatda, investitsiya sifatida iqtisodiyotga kiritiladi, ya'ni jamg'armaning iqtisodiyotga ijobiy ta'siri investitsiyaga aylangandagina yuz beradi. Jamg'arma deyilganda aholi, korxona va davlat joriy

daromadlarining kelajakdagi ehtiyojlarini qondirish va daromad olish maqsadlarida to'planib borishi tushuniladi. Uning hajmi barcha xo'jaliklar daromadidan iste'mol sarflarini ayirib tashlash yo'li bilan aniqlanadi. Daromad tarkibida iste'mol sarflari ulushi qanchalik yuqori bo'lsa, jamg'arma hajmi shunchalik kam bo'ladi. Bunday holat investitsiya faoliyati taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi. Jamg'armaning o'sishi iqtisodiy ma'noda mablag'larning iste'mol buyumlar xarid qilishdan investitsiya tovarlari xarid qilishga yo'naltirilishini bildiradi. Shunga ko'ra, muddat jihatdan kechiktirilgan iste'mol jamg'armani anglatadi.

Ammo, jamiyat oldida doimo bugungi va ertangi iste'molning qancha bo'lishini echish muammosi turadi. Jamiyat bugun qancha ko'p investitsiya qilsa, ertaga boyroq bo'ladi, aksincha, ko'proq iste'mol qilinsa, keyinchalik ko'proq iste'mol qilish imkoniyati shuncha kamayadi.

Yalpi xarajatlarda investitsiyalar hissasi nisbatan uncha ko'p bo'lmasa-da, aynan, investitsiyalar tufayli asosiy makroiqtisodiy siljishlarga erishiladi. Shu bilan birga, jamg'arish bilan investitsiya o'rtasidagi muvozanat makroiqtisodiy muvozanatga erishishning eng muhim shartidir. Biroq, bu muvozanatga erishish doimo oson kechmaydi. Bunga sabab investitsiya darajasi va jamg'arma darajasining boshqa-boshqa jarayon va holatlarga bog'liqligidir.

Ma'lumki, hukumat mamlakatdagi investitsiya shart-sharoitlarini takomillashtirib, makroiqtisodiy holatni yaxshilaydi, iqtisodiy barqarorlikka erishishga harakat qiladi va iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Bu esa, nafaqat, xorijiy investorlar uchun investitsiya muhitining jozibadorligini ta'minlaydi, balki ichki investitsiya jarayonlarini faollashtiradi.

Adabiyotlar.

1. Mirziyoev Sh.M. O'zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi 20 dekabr 2022 y. – T: O'zbekiston, 2022
2. Vaxobov A.V., Xojibakiev Sh.X., Mo'minov N.G. "Xorijiy investitsiyalar". O'quv qo'llanma.- T.: Moliya, 2010.-328 b.
3. Arslanbekov S.M. Xalqaro investitsiyalarni jalb qilish omillari *Monografiya* – TDTrU, 2023. 201-b.